

גילוי דעת

כתב עת רב-תחומי
לחינוך, חברה ותרבות

גיליון מספר 15 | קיץ תשע"ט | 2019

הוצאת
הקיבוץ המאוחד

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

עורך ראשי: פרופ' נמרוד אלוני
עורך בפועל: ד"ר מעין מזור
עורכת מדעית: ד"ר עתליה שרגאי
עורכת לשון: עפרה פרי
רכזת המערכת: רעות יששכר
מזכירת המערכת: עידית קירזון

ועדה מייעצת: ד"ר אסתי אדיבי-שושן, פרופ' סמדר דוניצה-שמידט, פרופ' יהודית וינברגר,
פרופ' שי פרוגל

חברי מועצת המערכת (על פי סדר הא"ב): פרופ' דן אבנון, ד"ר איימן אגבאריה, פרופ' חיים
אדלר, פרופ' יאיר אורון, פרופ' ניב אחיטוב, פרופ' יאירה אמית, פרופ' אבנר בן עמוס, פרופ'
מרים בן פרץ, ד"ר אוה ברגר, פרופ' מירי ברוך, פרופ' דפנה גולן, פרופ' יוסי דהאן, פרופ'
עמוס דרייפוס, פרופ' חגית הלפרין, ד"ר רבקה ודמני, פרופ' רות זוזובסקי, פרופ' יוסי יונה,
פרופ' ציפי ליבמן, פרופ' אייל נווה, פרופ' פניה עוז-זלצברגר, פרופ' פייסל עזאיזה, פרופ' משה
צוקרמן, פרופ' יצחק קשתי, פרופ' אריאל רובינשטיין, פרופ' עוזי שביט

ISSN 2224-5936

נדפס בישראל
תשע"ט 2019

הגהה: אורנה ברקאי
עריכת תקצירים באנגלית: טובה שני
עיצוב העטיפה: יהודית בר-נתן
עימוד: אירית נחום
הדפסה: דפוס חזן (משה) בע"מ, תשע"ט
הפצה: הוצאת הקיבוץ המאוחד

רכישת גיליון או מנוי

אפשר לרכוש גיליון אחד של גילוי דעת ב-70 ש"ח,
או שני גיליונות/מנוי במחיר מוזל של 100 ש"ח, בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/payment

משלוח מאמרים

כותבים וכותבות מוזמנים לשלוח מאמרים ומסות על פי ההנחיות להגשה המפורטות בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/submission-guidelines

לפרטים נוספים אנא צרו עמנו קשר בדוא"ל: Gilui.Daat@smkb.ac.il
או בטלפון: 03-6905439

תוכן העניינים

5	המשתתפים בגיליון
7	דבר העורכים
	מאמרים
	אורן אָרְגָז
13	המוח החברתי-רגשי בכיתה והשלכותיו לגבי מיינדרפולנס בחינוך
	בועז צבר
41	ביקורת ופרקסיס: פרשנות פדגוגית למיתוס גירוש האדם מגן עדן
	עפר שפר
63	מהו טעם פרי גן עדן? חידת החינוך של מרטין בוכר
	ניסים אבישר
83	מזהות מזרחית לחינוך מזרחי: על מזרחיות, חינוך ושינוי חברתי
	ביקורת ספרים
	משה אלחנתי
109	סנקה שלנו: הרהורים בעקבות התרגום החדש למכתבי סנקה על הספר: סנקה, מכתבים אל לוקיליוס, תרגמה דבורה גילולה
	תמר קטקו
117	אתיקה של מדעי החינוך על הספר: האנושיות שבאדם: סוגיות אתיות במחקר החינוכי, מאת מירה קרניאלי

ירון ונסובר

חינוך זה לא מכונית וגם לא טלפון

על הספר: חינוך מחפש משמעות: לקראת בתי ספר חלופיים,

מאת יוסף (יוסי) אבינון

125

iii

תקצירים באנגלית

המשתתפים בגיליון

ד"ר ניסים אבישר הוא פסיכולוג קליני-חברתי וחוקר איכותני. כתיבתו ומחקריו מתמקדים ביחסי הגומלין שבין התפתחות אנושית (חינוך ופסיכותרפיה בפרט) ובין סוגיות חברתיות ופוליטיות במובן הרחב, כיחסי כוח בין פרטים וקבוצות. בשנים האחרונות הוא חוקר סוגיות הקשורות בקשר שבין עדתיות ומזרחיות ובין תהליכים חינוכיים. הוא עוסק בהכשרת אנשי חינוך וטיפול במכללת סמינר הקיבוצים ובבית הספר לפסיכולוגיה במרכז הבינתחומי הרצליה.

nissimav@gmail.com

ד"ר משה אלחנתי הוא היסטוריון תרבותי של העת המודרנית ומרצה בתוכנית הרב-תחומית במדעי הרוח של אוניברסיטת תל אביב. מחקריו וכתיבתו נוגעים בהיסטוריה של תרבות הפנאי בעידן הוויקטוריאני, מודרניות ואוטופיה, היסטוריה תרבותית של הטכנולוגיה לצד היסטוריה של הסנטימנט האקולוגי בתרבות המערב מן העת החדשה ועד ימינו. כן הוא עוסק בסוגיות היסטוריוגרפיות ובמשמעות הכתיבה ההיסטורית. בין פרסומיו הופיע תרגום לספרו של ויליאם מוריס **חדשות משום מקום: פרקים מרומנסה אוטופית**.

elhanat@post.tau.ac.il

ד"ר אורן אָרְגָּז הוא מרצה בכיר במכללה האקדמית בית ברל. הוא חוקר ומלמד בתחומים של תודעה, גוף ומוח בחינוך ומתמקד בייחוד ביישום ובחקר של מיינדפולנס, יוגה ופדגוגיה מתבוננת בחינוך ובהכשרת מורים. ארגז פרסם מאמרים רבים, באנגלית ובעברית, הסוקרים את התפתחות התחומים הללו בעולם. רוב מאמריו וספריו נגישים באתר

<https://beitberl.academia.edu/OrenErgas>

orenergas1@gmail.com

ד"ר ירון ונסובר הוא מדריך פדגוגי במכללת סמינר הקיבוצים. כתיבתו עוסקת במורים ובהכשרתם; באופייה הסיפורי של ההיסטוריה והקשר שבין ההיסטוריה לספרות; בשאלה איך אפשר לגרום ללימוד להיות מסקרן בעיני תלמידים; ובמקומה של תחושת הבטן בחינוך ובמחקר החינוך.

yaron.vansover@gmail.com

ד"ר בועז צבר הוא ראש לימודי החינוך ומדריך פדגוגי במסלול היסודי שבמכללת דוד ילין, ומורה בכיר למחשבת החינוך במחלקה להכשרת מורים שבאוניברסיטה העברית בירושלים.

boazrush@gmail.com

ד"ר תמר קטקו היא היסטוריונית ואשת חינוך, מרצה בכירה בפילוסופיה של החינוך וההיסטוריה, ראש המחלקה להוראת מדעי הרוח בבית הספר העל-יסודי בפקולטה למדעי הרוח והחברה במכללת סמינר הקיבוצים. מחקריה עוסקים במלחמת העולם השנייה, בעיצוב זיכרון השואה בישראל וכיחוד בחינוך הנאצי. קטקו יוצרת סרטי תעודה עבור ערוצי טלוויזיה בארץ ובעולם ועורכת עבורם מחקרים היסטוריים וארכיוניים. היא אוצרת המוזיאון הלאומי ללוחם היהודי במלחמת העולם השנייה ע"ש חיים הרצוג. ספריה האחרונים: זיכרון נפרד מאבן: אתיקה של הגדת השואה (הקיבוץ המאוחד, 2010); מקרח ברא אותו: החינוך בשירות הנאציזם (רסלינג, 2016).

tamar.ketko@smkb.ac.il

עפר שפר הוא מחנך ומורה לתנ"ך בתיכון. בוגר תוכנית "רביבים" להכשרת מורים במדעי היהדות, ובעל תואר שני מטעם החוג למחשבת ישראל של האוניברסיטה העברית בירושלים. שפר עוסק בהקניית מיומנויות מיינדפולנס במסגרת התוכנית "שפת הקשב", ומפתח קורסים מקוונים של מיינדפולנס לסטודנטים ותלמידים.

ofershefer@gmail.com

דבר העורכים

גיליון 15 של גילוי דעת מכיל ארבעה מאמרים ושלוש ביקורות ספרים. תוכלו למצוא בגיליון הצעה לאימוץ מודל חינוכי חדש שמביא בחשבון את עולם הרגש של הלומדים, דיון במושגים פדגוגיים מנקודת מבט פילוסופית המנסה לחבר בין מיתוסים, אקזיסטנציאליזם ועולם החינוך היום-יומי, דיון מחודש בשני מושגים של מרטין בובר בראי מיתוס הבריאה המקראי ודיון בנקודות מבט מזרחיות על החברה הישראלית בכלל ועל החינוך בפרט. ביקורות הספרים כוללות דיון בשני ספרי חינוך חדשים וסקירה של מכתבי מוסר שכתב סנקה, הפילוסוף הרומי בן המאה הראשונה לספירה.

הגיליון נפתח במאמרו של אורן אָרְגָז, ותרומתו העיקרית היא שהוא פורס בפני הקוראים, ובפרט בפני אנשי החינוך שבהם, תיאור של מודל חינוכי חדיש אשר מדגיש את חשיבות הלמידה החברתית-רגשית כחלק אינטגרלי מעולם החינוך. המאמר פותח בהצגת הרציונל להצבת היבטים רגשיים-חברתיים במוקד העשייה החינוכית. רציונל זה מושתת על ההבנה שלמידה אינה תהליך קוגניטיבי גרידא, ויש לה גם היבטים רגשיים וחברתיים. רציונל זה מבטא נקודת מבט רחבה יותר מזו הקיימת כיום, וראוי שתישמע בשיח החינוכי בארץ. אָרְגָז מציג מודל שפיתח חוקר המוח ריצ'ארד דיווידסון, ומסביר את השלכותיו על תהליכי למידה והוראה ועל חיי המורה והתלמיד. לטענתו, תרגול מיינדפולנס הוא דרך מעשית ליישום המודל, והוא מראה את הדרכים שבהן שילוב של תרגול זה בתוכנית הלימודים יכול לתרום להיבטים רגשיים-קוגניטיביים-חברתיים המשמשים תשתית ללמידה ולהתנהלות יום-יומית.

ומעמדה פסיכולוגית-רוחנית לעמדה פילוסופית. בועז צבר מתמודד עם האתגר הניצב בפני העוסקים בעבודה פילוסופית בשטח החינוך, שהוא מטבעו תחום כה מעשי: לאפשר שיח ציבורי שכולל רעיונות פילוסופיים ומושגים ולעודד אותם, כדי שרעיונות כמו אלה המופיעים במאמר יהפכו מודעים, ויכללו בשיח ציבורי ובעבודה המעשית החינוכית. צבר מציג פרשנות ייחודית למיתוס של גירוש האדם

מגן עדן, ורואה בו מצע לדיון בשני מושגים פדגוגיים: "ביקורת" ו"פרקסיס". בכך הוא מצליח לחבר בין הניתוח המושגי והפילוסופי ובין העבודה בשטח וחייהם של מחנכים ומחנכות. גישתו של צבר מתבססת על רעיונות הפילוסופיה הקיומית ועל עיון במושגיהם של הוגים בעלי גישה אקזיסטנציאליסטית, ובהם פרידריך ניטשה, אריך פרום, מרטין בובר ופאולו פֶרֶיֶה. על פי צבר, הגירוש מגן עדן והמצב שנגזר על האדם בעקבותיו נתפסים כרגע בריאתה המכונן של האנושיות, והפרדגוגיה היא האמצעי למימוש פוטנציאל החירות והמודעות הטמון באותו מצב. החינוך, טוען צבר, נועד לכונן מחדש את היסודות שהתפרקו בעטיו של הגירוש, ולשקם מבפנים ומבחוץ את האחרות וההרמוניה שאבדו.

עולם המיתוסים משמש נקודת מוצא לדיון גם במאמר הבא בגיליון. עפר שפר מציע התבוננות מעניינת בתפיסת החינוך של מרטין בובר דרך מושגים שבהם משתמש בובר – המטפורה של "בריאה מן התוהו", והחינוך כ"בריאה". במקביל דן שפר בכיורגפיה של בובר כאדם וכמחנך, המשמשת רקע ל"בריאה" ולמושג "תוהו", והניתוח של הקשר ביניהם תורם להבנה טובה יותר של המושגים. בובר משתמש במונח "תוהו" כדי לתאר את נפש החניך ומכאן שהוא רואה את המחנך כמעין בורא. בדומה לאל, המחנך הנכנס לכיתה הסואנת, תופס את עצמו כשותף לבריאה. לראיית מיתוס הבריאה כאבטיפוס של הסיטואציה החינוכית משמעויות ערכיות עבור המחנך, ולכן היא גם מטרה חינוכית לדעתו של בובר. בהמשך לכך, גם סיפורים מיתיים כמו קין והבל ופרשת המבול הם תמונות נרטיביות מטפוריות המהדהדות בנפשו של המחנך, משמשות לו מקור סמכות ומקנות לו תחושת אחריות ושליחות.

מאמרו של ניסים אבישר מציג פרקטיקות חינוכיות חדשניות בהקשר לזהות המזרחית ולמאפייניה, ומציע גישה חינוכית הרואה במזרחיות הגדרה תרבותית ולא מהותנית ושאינה מסתפקת בהגדרות המייצגות רק את הדיכוי המזרחי אלא גם את תרומת השיח המזרחי לחברה בישראל. אבישר מונה חמישה צירים המאירים היבטים שונים בהגדרת הזהות המזרחית ומאפשרים דיון מורכב בסוגיות של יחסים עדתיים בישראל, בחברה ובחינוך. הוא ממליץ על גישה חינוכית היוצאת מנקודות המבט של מי שנמצאים בשוליים החברתיים, ללא קשר למוצאם העדתי.

בחלק של ביקורת הספרים, משה אלחנתי סוקר את הכרך הראשון של מכתבים שכתב הפילוסוף הסטואי הרומי סנקה אל לוקיליוס בתרגומה של דבורה גילולה. הסטואה הייתה אחת מהאסכולות הפילוסופיות המרכזיות בעולם הרומי בטרם

אימץ את הנצרות, אם כי מקורה כמה מאות שנים קודם לכן ביוון העתיקה. המכתבים משמשים מקור חשוב לרעיונות הסטואיים והם כוללים המלצות לאורח החיים הנכון על פי אסכולה זו, ובהן לחיות בענווה, לבזו לעושר ולכיבודים ריקים ואף למוות. דברי החוכמה השזורים בהם, פשטותם וסגנונם האישי והסיפורי הם בין הסיבות שהובילו לכך שהיו אהובים על דורות של קוראים מהעת העתיקה ועד ימינו. העניין הגובר בסטואה בכלל ובסנקה בפרט בא לידי ביטוי בפרסומים רבים החורגים מתחום הדיונים האקדמיים ומחלחלים לקהל רחב יותר. אלה מעידים על כך שלא נס ליחה של הסטואה כאסכולה פילוסופית המדריכה את האדם במבוכת החיים אז כהיום.

אנו נשארים בעולם הפילוסופיה וביתר דיוק בשדה האתיקה עם תמר קטקו הסוקרת את ספרה של מירה קרניאלי **האנושיות שבאדם: סוגיות אתיות במחקר החינוכי**. קריאתה של קרניאלי לנסח קודים אתיים בכל תחום וליישם אינה חדשה, טוענת קטקו, אך החידוש העיקרי שבספר הוא קריאתה לחייב באופן מוסדי להקים ועדות אתיקה שילוו כל מחקר ומחקר העוסק בחינוך ובהוראה. קרניאלי מגלה שבתחום זה מופרים כללי האתיקה בגסות ובבוטות, בלי שהחוקרים בתחום החינוך מודעים לכך ובלי שיוכלו להבחין בנזק שנגרם. לדעת קרניאלי, אחת ההשלכות המעציבות של היעדרות קוד אתי בחינוך על כל ענפיו היא הנתק בין ההוראה בפועל לבין מדע החינוך הנשען על מאגר בלתי גדלה של נתוני שטח. בניגוד לפרופסיות אחרות המלוות בוועדות אתיות ויש להן קהילות מדעיות מחייבות, אין הדבר בעולם ההוראה, והמורים בשטח מנותקים כמעט לגמרי מחוקרי החינוך באקדמיה. קטקו מעלה על נס את קביעתה האמיצה והחד-משמעית של קרניאלי ולפיה אין להעלות על הדעת מצב שבו מדע ההוראה נשאר מחוץ לחדרי המורים, ורואה בה פריצת דרך ממשית.

את הגיליון חותם ירון ונסובר הסוקר את ספרו של יוסף אבינון **חינוך מחפש משמעות: לקראת בתי ספר חלופיים**. כמעין תשובה הפוכה לטענתה של קרניאלי, סבור אבינון כי האקדמיזציה של ההוראה, הניסיון להפוך אותה לפרופסיונאלית ואקדמית, "מסיטה אותנו מן העיקר ויוצרת סדר עדיפויות מעוות", שבו נזנח הדבר החשוב ביותר, לדעת אבינון – אישיותו של המורה. אבחנותיו של אבינון, ועוד יותר מכך תשוקתו לתקן את מערכת החינוך, מפייחות רוח מהפכנית בדפי הספר, טוען ונסובר, אך על ביקורתו הנוקבת של אבינון על שיטות ההוראה, הוא דווקא חולק. לדעת ונסובר, ההוראה הפרונטלית, שסופגת ביקורת נחרצת מרבים וטובים ובהם

גם אבינון, אינה כה גרועה, ויש בכוחה אף להיות מעוררת השראה, אם היא נעשית כראוי. בהמשך לקו חשיבה זה, ונסובר מטיל ספק בהצלחת התחליף שמציע אבינון להוראה הפרונטלית – למידה שיתופית. לשיטתו של ונסובר, למידה פרונטלית ולמידה שיתופית הן מתודות של הוראה שיכולות להיות מעניינות או משעממות על פי האופן שבו הן מיושמות, וכשלעצמן אין אף אחת מהן טובה או משמעותית יותר מהאחרת.

פרופ' נמרוד אלוני, עורך ראשי
ד"ר מעין מזור, עורך בפועל
ד"ר עתליה שרגאי, עורכת מדעית